

СУЧАСНИЙ СТАН ПОПУЛЯЦІЇ КАНЮКА СТЕПОВОГО (*Buteo rufinus* (Cretzschm.) У КІРОВОГРАДСЬКІЙ ОБЛАСТІ

А. О. Шевцов

Куколівська ЗОШ І–ІІІ ст., м. Олександрія, Кіровоградська обл.,
Україна

Матеріал для цього повідомлення збирали впродовж останніх 20 років (1988–2008 рр.) шляхом детального обстеження території Кіровоградської обл. У 1990 р. для східної частини Кіровоградщини нам вперше вдалось зареєструвати гніздування степового канюка (*Buteo rufinus* (Cretzschm.)), і відтоді цьому виду приділялась особлива увага (Шевцов, 2001, 2003, 2008; Шевцов та ін., 2004).

Подальша активізація пошуків місць гніздування виду по всій Україні зумовила виявлення нових його поселень у Харківській (Ветров, 2002), Одеській (Ветров и др., 2003), Дніпропетровській (Листопадський, 2004; Вернер, 2007), Київській (Домашевський, 2004; Домашевський и др., 2005) та інших областях (Стригунов и др., 2008) і викликала дискусії з приводу походження його гніздової популяції в нашій країні (Гринченко и др., 2000; Стригунов и др., 2003). На основі детального аналізу опублікованих матеріалів, власних багаторічних спостережень і відомостей, отриманих методом опитування, ми зробили спробу узагальнити усі накопичені дані, які стосуються території Кіровоградщини, для оцінки сучасного стану і тенденцій змін чисельності найбільшої в Україні регіональної популяції виду.

Наші дослідження гніздування виду проведені переважно у східних районах Кіровоградської обл.: Знам'янському, Олександрійському, Онуфривському, Петрівському і Світловодському. Загальна площа регіону дослідження становить близько 6,5 тис. км². Для встановлення щільності гніздування використовували топографічні карти (М 1:100000), на яких щорічно позначали усі зустрічі виду у гніздовий період і знайдені гнізда. Загальна довжина автомобільних, велосипедних і пішохідних маршрутів,

пов'язаних з обліками, становить десятки тисяч кілометрів, які точно підрахувати не можливо.

Для оцінки загальної чисельності виду та її динаміки, а також щільності гніздування в основних біотопах у басейні р. Інгульця (західна частина Олександрійського р-ну) на площі 1,5 тис. км² було закладено контрольну ділянку для проведення багаторічних моніторингових робіт. Крім топографічних карт використовували плани технічних ділянок лісництв (М 1:25000), а також створену власними силами карто-схему району досліджень з позначенням усіх лісосмуг і невеличких байрачних лісів.

Усього на досліджуваній території повністю обстежено і закартовано 44 різнотипних ліси загальною площею 2,8 тис. га і 240 км лісосмуг. У 13 пунктах виявлено 16 гніздових пар, у 10 пар знайдено гнізда, в яких простежено 33 випадки гніздування. Закільцьовано 12 пташенят, від яких згодом отримано одне повернення.

За весь час вивчення орнітофауни Кіровоградської обл. канюк степовий був виявлений у 47 пунктах 11 адміністративних районів (рис.). З них у 3 (6,4 %) пунктах гніздування зареєстроване до 1990 р., інші 44 (93,6 %) — після 1990 р. Враховуючи важливість інформації, наводимо повний кадастр знахідок місць гніздування виду (табл.). У 27 (32,9 %) пунктах було знайдено жилі гнізда, в інших — виявлено дорослих птахів у гніздовий період. Знахідки виду до 1990 р. підтверджені колекційними зборами (Пачоский, 1909; Воинственский, 1950; Стригунов, 1982; Пекло, 1997). У фізико-географічному плані 38 (80,8 %) пунктів знаходяться в межах південної частини лісостепової і 9 (19,2 %) — в межах північної частини степової смуг України.

За нашими спостереженнями, з середини 1990-х рр. і дотепер на контрольній ділянці відбувається збільшення чисельності гніздової популяції виду. Доказом цього є нові знахідки гнізд у добре обстежених нами лісових масивах (наприклад, в урочищах Руднівське, Користівське, Леонтів ліс та ін.) і спроби гніздування у нових біотопах. Так, з 2000 р. канюки степові почали гніздитися у лісосмугах (Шевцов, 2001), а у 2007 р. вперше зареєстровано гніздування у штучних лісонасадженнях зовнішніх відвалів Семенівсько-Головківського буровугільного розриву. Крім природного збільшення чисельності виду,

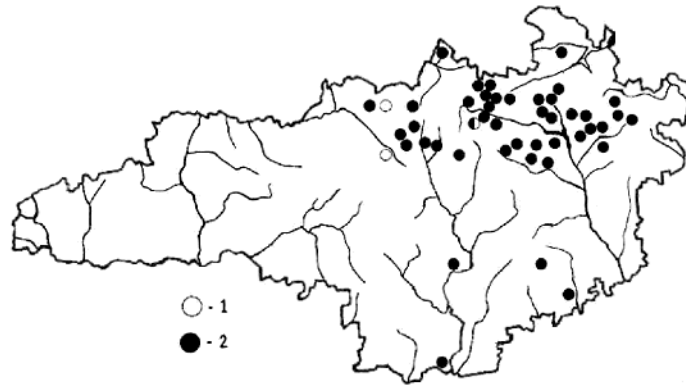


Рис. Поширення канюка степового (*Buteo rufinus* (Cretzschm.) у Кіровоградській обл.

Умовні позначення: 1 — місця гніздування до 1990 р.;
2 — місця гніздування після 1990 р.

значний вплив на його виявлення у нових місцях мали і детальніші дослідження раніше ніким необстежених територій.

Заселення нових біотопів відбувається, можливо, завдяки поверненню у місця народження молодих особин. Доказом цього є випадок повернення закільцьованого нами птаха. Пташеня, яке вилупилося 1.05.2000 у Янівському лісі, було закільцьоване 4.06.2000 на гнізді ще нелітаючим, а 15.03.2001 його було знайдено пораненим на внутрішніх відвалах Бандурівського вугільного розрізу в ок. с. Ясинуватки. Через два дні птах загинув. Відстань від місця кільцювання до місця знахідки — 7 км, напрям — південь, термін з дня кільцювання — 285 днів. Випадків зимівлі виду в Кіровоградській обл. до цього часу не зареєстровано.

За результатами наших спостережень вдалося встановити, що в середньому щільність гніздування виду на контрольній ділянці становить 1,06 пар/100 км² території. У різних гніздових біотопах чисельність виду така: байрачні ліси (n = 12) — 1 пара/233,3 га, лісосмуги (n = 3) — 1 пара/80 га, у штучних лісонасадженнях вугільних розрізів площею 785 га зареєстровано 1 випадок гніздування. У подальшому штучні лісонасадження на великих площах

Таблиця
Кадастр місць гніздування канюка степового (*Buteo rufinus* (Cretzschm.) у Кіровоградській обл.

Адміністративний район	Місцезнаходження	Джерело інформації
1	2	3
Знам'янський	ур. Чорний ліс	Воинственский, 1950; Назаренко, 1959
— " —	ок. с. Диківки	Стригунов та ін., 2008; Шевцов, 2008
— " —	ок. с. Чутівки	Стригунов та ін., 2008
— " —	ок. с. Пантазіївки	Стригунов та ін., 2008
— " —	ок. с. Калинівки	Стригунов та ін., 2008
— " —	ок. с. Дмитрівни	Стригунов та ін., 2008
— " —	ок. с. Плоского	Стригунов та ін., 2008
— " —	5 км на пд. сх. від с. Плоского	Стригунов та ін., 2008
— " —	ок. с. Заломів	Стригунов та ін., 2008
— " —	ок. с. Іванківців	Стригунов та ін., 2008
— " —	ок. с. Новопокровки	Стригунов та ін., 2008
Кіровоградський	ок. с. Зеленого Гаю*	Стригунов та ін., 2008
— " —	ок. с. Кондаурового*	Стригунов та ін., 2008
— " —	ок. с. Оситняжки	Стригунов та ін., 2008
— " —	ок. с. Лісного*	Стригунов та ін., 2008
— " —	ок. с. Аврамівки*	Стригунов та ін., 2008
Компаніївський	ок. с. Наглядівки*	Стригунов та ін., 2008
Новомиргородський	ур. Матвійв яр, ок. с. Василівки	Андрієнко та ін., 1999
Маловисківський	ок. с. Великої Виски	Пачосский, 1909
Олександрівський	ур. Редьчине, ок. с. Ставидла	Стригунов, 1982
— " —	зак-к „Розумівська балка”, ок. с. Розумівки	Андрієнко та ін., 1999
— " —	ок. с. Старої Осоти	Грищенко та ін., 1999
— " —	ок. с. Мар'янівки*	Стригунов та ін., 2008
Долинський	Гурівське л-во	Милобог и др., 2002; Стригунов та ін., 2008
— " —	ок. с. Нагірного*	Стригунов та ін., 2008

Продовження таблиці

1	2	3
Олександрійський	ур. Янівський ліс, ок. с. Косівки	Шевцов, 2001, 2008; Стригунов та ін., 2008
— ” —	балка Ведмежий яр, ок. с. Косівки	Шевцов, 2001, 2008; Стригунов та ін., 2008
— ” —	ур. Грабовате, ок. с. Запоріжжя	Андрієнко та ін., 1999; Шевцов, 2001, 2003, 2008; Стригунов та ін., 2008
— ” —	ур. Перерубано-Довжик, ок. с. Запоріжжя	Шевцов, 2001, 2008; Стригунов та ін., 2008
— ” —	ок. с. Олександрівки	Шевцов, 2001, 2008; Стригунов та ін., 2008
— ” —	ур. Лозоватська Дача, ок. с. Пролетарського	Шевцов, 2001, 2008; Стригунов та ін., 2008
— ” —	ок. с. Куколівки	Стригунов та ін., 2008; наші дані
— ” —	ок. с. Войнівки	Шевцов, 2008; Шевцов та ін., 2004
— ” —	ур. Користівське, ок. с. Веселого*	Стригунов та ін., 2008; наші дані
— ” —	ур. Леонтіїв ліс, ок. с. Веселого	Шевцов, 2008
— ” —	ур. Руднівське, ок. смт Пантаївки	Наші дані
— ” —	Семенівсько-Головківський вугільний розріз	Наші дані
— ” —	ок. с. Дівочого Поля	Шевцов, 2008
— ” —	ок. с. Соніного	Шевцов, 2008
— ” —	ок. с. Лікарівки	Стригунов та ін., 2008
— ” —	ок. с. Недогарків*	Стригунов та ін., 2008
Онуфріївський	зак-к “Суховершок”, ок. с. Камбурлівки	Андрієнко та ін., 1999
Світловодський	лісові масиви на узбережжі Кременчуцького вдсх.	Клестов, Пшеничний, 1994; Андрієнко та ін., 1999
— ” —	ок. с. Захарівки	Стригунов та ін., 2008
— ” —	7 км на пд. від с. Іванівки	Стригунов та ін., 2008

Закінчення таблиці

1	2	3
Світловодський	ок. с. Срібного*	Стригунов та ін., 2008
Устинівський	зак-к “Полозова балка”, ок. с. Любовичок	Андрієнко та ін., 1999

Примітка: * — уточнена назва і належність населеного пункту до адміністративного району, порівняно з помилками, допущеними у інших публікаціях.

техногенних ландшафтів з гарною кормовою базою і незначним антропогенним впливом є резервними гніздовими біотопами для виду в регіоні.

Усього з початку 1990-х рр. до цього часу у 44 пунктах на території Кіровоградщини виявлено 82 гніздові пари канюка степового. Враховуючи необстежену західну частину Кіровоградської обл., де існують біотопи, придатні для гніздування виду, і опрацьовані наявні матеріали, можна передбачити гніздування в межах регіону не менше 100–120 пар канюка степового, занесеного до Червоної книги України (1994).

Література

- Андрієнко Т. Л., Терещенко П. С., Клестов М. Л., Прядко О. І., Сіденко В. М., Онищенко В. А., Арап Р. Я., Андрієвська О. Л., Діброва В. К., Вовк В. В., Берест З. Л., Цуканова Г. О. Заповідні куточки Кіровоградської землі. — К.: Арктур-А, 1999. — 240 с.
- Вернер В. В. Фауна денних хижих птахів Дніпропетровської області // Птахи степового Придніпров'я: минуле, сучасне, майбутнє: (Матеріали Перших Вальхівських читань). — Дніпропетровськ, 2007. — С. 146–154.
- Ветров В. В. О гнездовании курганника в Харьковской области // Беркут. — 2002. — Т. 11, вип. 2. — С. 165–167.
- Ветров В. В., Милобог Ю. В., Стригунов В. И. О гнездовании курганника на юге Одесской области // Беркут. — 2003. — Т. 12, вип. 1–2. — С. 159–160.
- Воинственский М. А. Нахождение на гнездовье в Черном лесу, в Кировоградской области, степного сарыча (*Buteo rufinus* Cretschm.) // Тр. Зоол. музею Київ. держ. ун-ту. — 1950. — Т. 2. — С. 162–163.
- Гринченко А. Б., Кинда В. В., Пилюга В. И., Прокопенко С. П. Современный статус курганника в Украине // Бранта: Сб. науч. тр. Азово-Черномор. орнитолог. станции. — 2000. — Вып. 3. — С. 13–26.
- Грищенко В. М., Яблоновська-Грищенко Є. Д., Кушка Т. Я. До орнітофауни Холодного яру та його околиць // Беркут. — 1999. — Т. 8, вип. 1. — С. 77.
- Домашевский С. В. Материалы по экологии канюков на севере Украины // Беркут. — 2004. — Т. 13, вип. 2. — С. 230–243.
- Домашевский С. В., Письменный К. А., Костюшин В. А. О гнездовании курганника в Украинском Полесье // Беркут. — 2005. — Т. 14, вип. 1. — С. 138–139.

- Клестов Н. Л., Пшеничный Я. В. К орнитофауне Светловодского регионального ландшафтного парка // Матеріали І конф. молодих орнітологів України. — Чернівці, 1994. — С. 64–67.
- Листопадський М. А. Гніздування степового канюка на Лівобережній Дніпропетровщині // Беркут. — 2004. — Т. 13, вип. 2. — С. 204.
- Милобог Ю. В., Ветров В. В., Стригунов В. И. Современное состояние хищных птиц бассейна реки Ингулец // Бранта: Сб. науч. тр. Азово-Черномор. орнитолог. станции. — 2002. — Вып. 5. — С. 14–24.
- Назаренко Л. Ф. Орнитологическая фауна Нижнего Приднестровья и ее хозяйственное значение : Дис. ... канд. биол. наук. — Одеса, 1959. — 347 с. (Рукопись)
- Пачосский И. К. Материалы по вопросу о сельскохозяйственном значении птиц. — Херсон : Изд-во Херсон. губ. земства, 1909. — 59 с.
- Пекло А. М. Каталог коллекций Зоологического музея ННПМ НАН Украины. Птицы. Вып. 1. Неворобьиные Non-Passeriformes (Пингвинообразные Sphenisciformes — Журавлеобразные Gruiformes). — Киев : Зоомузей ННПМ НАН Украины, 1997. — 156 с.
- Стригунов В. И. Гнездование курганника на Украине // Вестн. зоологи. — 1982. — № 4. — С. 71–74.
- Стригунов В. И., Милобог Ю. В., Ветров В. В. К вопросу о распространении и численности курганника (*Buteo rufinus*) в Украине // Бранта: Сб. науч. тр. Азово-Черномор. орнитолог. станции. — 2003. — Вып. 6. — С. 59–66.
- Стригунов В. И., Милобог Ю. В., Ветров В. В. Поширення канюка степового, *Buteo rufinus* (Cretzschm.), в Україні // Знахідки тварин Червоної книги України. — К., 2008. — С. 367–372.
- Червона книга України. Тваринний світ / Під заг. ред. М. М. Щербака. — К. : Укр. енциклопедія, 1994. — 464 с.
- Шевцов А. О. Гніздування степового канюка в Олександрійському районі Кіровоградської області // Беркут. — 2001. — Т. 10, вип. 1. — С. 63–66.
- Шевцов А. О. Характеристика проектного орнітологічного заказника «Урочище Грабовате» // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття: Матеріали конф., присвяченої 80-річчю Канівського природного заповідника. — Канів, 2003. — С. 84–86.
- Шевцов А. О. Спостереження рідкісних видів птахів у Кіровоградській області в 1995–2007 рр. // Знахідки тварин Червоної книги України. — К., 2008. — С. 383–386.
- Шевцов А. О., Санжаровський Ю. О., Соріш Р. В., Єфремов В. Л. Нові, рідкісні та малочисельні птахи Кіровоградської області // Беркут. — 2004. — Т. 13, вип. 1. — С. 13–17.

НЕКОТОРЫЕ ИТОГИ ИЗУЧЕНИЯ ТРОФИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ ХИЩНЫХ ПТИЦ (ПО СОВЕЩАНИЯМ В СЕВЕРНОЙ ЕВРАЗИИ)

А. И. Шепель

Пермский государственный университет, г. Пермь, Российская Федерация

Вопросы взаимоотношений пернатых хищников и их жертв интересуют исследователей не одно десятилетие. Это один из интереснейших аспектов их роли в функционировании экосистем, о которых мы знаем не достаточно. Детальный анализ биоценотической роли хищных птиц был проведен В. М. Галушиным (1982). В своей работе автор не просто проанализировал характер их воздействия на другие элементы экосистем, а обозначил актуальные и перспективные направления изучения дневных хищных птиц и сов по данной тематике. Мы попытались выяснить, на сколько был велик интерес исследователей к системе «хищник — жертва» за последующий 25-летний период (1982–2006 гг.). За основу были взяты материалы конференций и совещаний в Северной Евразии, которые наиболее ярко отражают привлекательность той или иной темы. Результаты представлены в таблицах 1 и 2.

На первом совещании по экологии и охране хищных птиц вопросам, связанным с проблемой «хищник — жертва», было посвящено 6 публикаций (М. И. Брауде; А. В. Давыгора; В. Н. Калякин; А. А. Маяков; В. И. Перерва; А. И. Шепель), что составляет 3,9 % от общего количества (Охрана хищных птиц, 1983; Экология хищных птиц, 1983).

На третьей конференции по хищным птицам Восточной Европы и Северной Азии — 3 (А. И. Близнюк; Л. В. Маловичко; В. М. Константинов; А. И. Шепель), или 1,9 % (III конференция... 1998).

На четвертой — 5 (Е. Р. Потапов, А. Беннетт; А. Э. Мусихин; Ю. Е. Нельзина, Е. А. Хиревич; А. А. Соколов; Е. А. Хиревич и др.), или 3,6 % (Материалы IV конференции..., 2003).